

KAKO JE HANEFIJSKI MEZHEB DOŠAO U BOSNU

INTERPRETACIJA SILSILE HASANA KAFIJE PRUŠČAKA

Dr. Fikret KARČIĆ

Današnje muslimansko prisustvo na Balkanu rezultat je masovnog prelaska lokalnog stanovništva na islam u toku osmanlijskih osvajanja (*futuhat*) i nakon njih u 14. i 15. vijeku. Prihvatanjem islama, muslimani Balkana prihvatili su također i hanefijski mezheb u fikhu i maturidijsku školu mišljenja u akaidu. Pripadanje ovim dvjema školama mišljenja, između ostalog, karakteriše manifestovanje islama u turskoj kulturnoj zoni muslimanskog svijeta.¹

Opće je poznata činjenica da je Osmanlijska država (*Devlet-i Alije-i Osmanije*) prihvatila hanefijski mezheb kao službeno tumačenje Šerijata na svojim teritorijama. Također je poznato da metodologiji hanefijskog mezheba u tumačenju Šerijata korespondira maturidijska metodologija u tumačenju akaida, kao što šafijskom mezhebu u fikhu odgovara eš'arijski mezheb u akaidu.

Ovaj rad nastoji da odgovori na pitanje zašto su Osmanlije forsirale hanefijski mezheb i koji su to bili putevi dolaska ovog mezheba na Balkan i u Bosnu. Na prvo pitanje nastojaćemo odgovoriti oslanjajući se na novija istraživanja historije hanefijskog mezheba. Na drugo pitanje nastojat ćemo odgovoriti historijsko-geografskim tumačenjem djela *Nizamul-ulema ila hatemi-lenbija* (Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg poslanika), koji je na arapskom napisao Hasan Kafi Pruščak

(1544.-1615.). Djelo je preveo na bosanski jezik Mehmed-ef. Handžić² 1935. i Amir Ljubović - Fehim Nametak 1983.³ Na engleskom jeziku holandski istraživač Jun Just Witkam faksimilski je prezentirao Bratislavski rukopis ovog djela sa anotiranim indeksom.⁴

Kafijino djelo *Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg Poslanika* spada u kategoriju *silsila* - djela kojim su muslimanski učenjaci prošlosti dokazivali autentičnost znanja koje posjeduju. To je vršeno ustanovljavanjem lanca prenosa znanja od učitelja pojedinog učenjaka idući unazad sve do samog Božijeg Poslanika, a.s. Ovaj metod, izveden iz metodologije *seneda* u hadisu, jedno je od obilježja klasičnog muslimanskog koncepta prenosa znanja. Kafijino djelo *Niz učenajaka do posljednjeg Božijeg Poslanika* nije samo njegova lična silsila. To je, kako je primijetio Mehmed-ef. Handžić, "djelo kojim dobivamo jednu jasnu sliku širenja islamskog prava (fikha), a napose hanefijskog mezheba. Saznajemo kako se hanefijski mezheb rasprostirao, gdje su mu glavni centri bili i napokon kako je u Bosnu došao. Nije ovo samo put kojim je poznavanje hanefijskog mazheba dopiralo do našeg Kafije, nego je istim putem to poznavanje dopiralo i do ostalih naših poznavalaca hanefijskog fikha, Kafijinih zemljaka i savremenika, kako se sam on izjasnio u uvodu svog djela riječima; "Božijom pomoći ovo je djelo ispal

vrlo lijepim, tako da se u njemu spajaju nizovi većine naših drugova i prijatelja”.⁵

Polazeći od ovog stava kao osnovne metodološke premise za istraživanje Kafijine silsile, nastojat ćemo da ustanovimo egzaktne geografske puteve i historijske okolnosti širenja hanefijskog mezheba iz njegove kolijevke do centralnog dijela Balkana.

KAFIJINA SILSILA

U djelu *Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg Poslanika* Hasan Kafi navodi 30 biografija. Dvadeset deveta biografija je Kafijina, a trideseta je biografija Kafijinih učenika. Dvadeset osma je biografija Kafijinog učitelja Kara Jilana. Od te biografije unazad ide silsila Hasana Kafije do ličnosti samog Muhammeda, a.s. Idući od izvora islamskog znanja silsila ide ovim redom:

1. Božiji poslanik Muhammed, a.s. Nakon toga spominje prvog halifu Ebu Bekr es-Sidika (u. 13/634. u Medini).

2. Ashabi Omer b. el-Hattab (u. 23/644. u Medini), Osman b. Affan (u. 35/656. u Medini), Ali b. Ebi Talib (u. 40/661. u Kufi), Abdullah b. Mes'ud (u. 32/652-3. u Medini).

3. Alkame b. Kajs en-Nehai (u. 62/681-2. u Kufi), Mesruk b. el-Edžda el-Hamedani (u. 63/682-3. u Kufi), El-Esved b. Jezid en-Nehai (u. 74/693-4. u Kufi), Šurejh b. Haris el-Kindi (u. 79/698-9. u Kufi), pripadaju grupi tabi'ina koncentrisanoj u Iraku.

4. Ibrahim b. el-Jezid en-Nehai (u. 96/714-5. u Kufi)

5. Hammad b. Ebi Sulejman (u. 120/757-8. u Kufi)

6. Ebu Hanifa Numan b. Sabit (u. 150/767. u Bagdadu), utemeljitelj mezheba.

7. Muhammed b. el-Hasan eš-Šejbani (u. 189/804-5. u Rejju, blizu današnjeg Teherana), kodifikator hanefijskog mezheba.

8. Ebu Hafs el-Kebir Ahmed b. Hafs el-Buhari (u. ?)

9. Ebu Hafs es-Sagir Abdullah b. Ahmed (u. 264/877-8. u Buhari)

10. Abdullah b. Muhammed b. Jakub es-Sebzemuni (u. 340/952. u Buhari), porijeklom iz Sebzemuna, sela u Buhari.

11. Muhammed b. el-Fadl el-Buhari el-Kumazi (u. 381/991-2. u Buhari, porijeklom iz Kumaza, sela u Buhari).

12. El-Husein b. el-Hidr ibn Muhammed en-Nesefi (u. 424/1032-3.), iz Nesefa u blizini Samarkanda.

13. Abdulaziz b. Ahmed el-Halvani (u. 448/1056-7.), iz Keša u Buhari.

14. Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed ibn Ebi Sehl es-Serahsi (u. 490/1096-7. u Fergani), porijeklom iz Sarahsa u Horasanu.

15. Abdulaziz b. Omer b. Maze, "Es-Sadru-l-madi" (u. ?), vezan za Buharu i Ferganu.

16. Husamuddin Omer b. Abdulaziz b. Omer ibn Maze, "Es-Sadru-š-šahid" (u. 536/1141-2.) u Samarkandu, ukopan u Buhari.

17. Ali b. Ebi Bekr b. Abduldželil el-Fergani el-Marginani, autor djela *El-Hidaje* (u. 642/1244. u Buhari).

18. Muhammed b. Abdusetar b. Muhammed el-Kerderi el-Beraniki (u. 642/1244. u Buhari), porijeklom iz Kerdera u današnjem Iranu.

19. Ebu-l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Nasir el-Buhari (u. 693/1294. u Buhari).

20. El-Husein b. Ali el-Hadždžadž es-Signaki (u. 710/1310-11. u Halebu), porijeklom iz Signaka, Turkestan, predavao u Bagdadu, Damasku i Halepu.

21. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Buhari, "Kavamuddin el-Kaki" (u. 749/1348-9. u Kairu).

22. Ekmeluddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Baberti (u. 786/1384. u Kairu), porijeklom iz Baberta blizu Bagdada, vezan za Halep i Kairo.

23. Šemsuddin el-Fenari (u. 834/1431.), iz Fenara u Iranu, vezan za Kairo i Anadoliju, *mufti-i enam* Osmanlijske države u vrijeme sultana Murata I (763/1362.-791/1389.).

24. Muhjiddin Muhammed b. Ermegan (u. u vrijeme vladavine Murata II 824/1421 - 855/1451. u Izniku Anadolija).

25. Hidr-bej b. Dželaluddin (u. 863/1458. u Istanbulu), prvi kadija Istanbula, vezan za Sivri-Hisar i Bursu.

26. Muhjiddin Muhammed b. Tadžuddin Hatib-zade (u. 901/1495-6. u Istanbulu) i Muhjiddin Mustafa el-Kastalani (u. 901/1495-6.) vezan za Bursu, Edirne i Istanbul.

27. Ahmed b. Sulejman Kemal-paša-zade, *mufti-s-sekalejni* ("muftija ljudi i džina") (u. 940/1533-4. u Istanbulu), veliki alim i *šejhu-l-islam*.

28. Kara Jilan Jahja-efendi (u. 983/1575-6. u Istanbulu), učitelj Hasana Kafije Pruščaka.

ANALIZA I INTERPRETACIJA

Silsile islamskih učenjaka vezuju se u krajnjoj liniji za ličnost Božijeg poslanika Muhammeda, a.s. Kao prenosilac i tumač posljednje Božije objave, Muhammed, a.s., najautentičniji je izvor znanja koje se kasnije prenosi vjerodostojnom predajom s generacije na generaciju. Ovaj metod prenosa znanja naziva se *el-menhedžu-n-nakli* (tradicionalni metod).⁶ Prema ovom metodu, znanje je vjerodostojno ukoliko je prenijeto s izvora neprekinutim i pouzdanim lancem prenosilaca.

Nakon ličnosti Božijeg Poslanika, Kafijina *silsila* uključuje uobičajeni lanac predaje koji pokazuje autentičnost hanefijskog mezheba.⁷ To su Hulefa-i Rašidin (Halife na Pravom putu) i ashab Abdullah b. Mes'ud. On je za vrijeme hilafeta Omera b. Hattaba bio kadija u Kufi, te tokom svoga boravka prenio znanje na tamošnji narod i utjecao na nastanak rane iračke škole u fikhu.

Biografije pod brojem 3, 4, i 5, počevši od kadije Šurajha do učitelja Ebu Hanife Hammada b. Ebi Sulajmana, pripadaju krugu učenjaka koji se u Iraku formirao oko Ibn Mes'uda i koji predstavlja kariku u lancu prenosa znanja između Ebu Hanife i Hulefa-i Rašidina ("rana iračka škola").

S biografijom 6 (Ebu Hanifa) počinje historija hanefijske pravne škole. Naslanjajući se na tradiciju rane iračke škole, Ebu Hanifa razvija i rafinira metodologiju tumačenja izvora Šerijata i izvođenje pravnih propisa. Na osnovu ove metodologije, razvijene uglavnom u diskusijama koje je Ebu Hanifa vodio sa svojim učenicima, oblikuje se cjelovita škola pravnog mišljenja. Učenje ove škole

razvijaju dalje učenjaci Ebu Hanife a sistematski ga zapisuje Muhammed b. Hasan eš-Šejbani (biografija 7) u šest temeljnih knjiga (*el-asl*). Ovaj učenjak služi kao kadija u istočnim pokrajinama Hilafeta (u današnjem Iranu) i kod njega se obrazuju brojni studenti koji će dalje proširiti islamsko znanje a time i hanefijski mezheb u krajeve Centralne Azije.

Biografije od broja 8 (Ebu Hafse-l-Kebir Ahmed b. Hafs el-Buhari) do broja 19 (Ebu-l-Fadl Muhammed ibn Muhammed b. Nasir el-Buhari) odnose se na ulemu Transoksanije, poznatom u klasično muslimansko doba kao *Ma wara'en-nehr* (Krajevi s onu stranu rijeke).⁸ "Rijeka" spomenuta u ovom nazivu jeste Oxus, odnosno Džejhun, odnosno Amu Darja. Muslimanski geografi nazvali su zemlju s onu stranu Amu Darje *mawara en-nehr*, nasuprot Horasanu, koji je ležao prije Amu Darje i bio nazivan *ma dune en-nehr* (Zemlja do rijeke). Granice Transoksanije su se mijenjale tokom historije, ali je ovaj region u osnovi obuhvatao bazen rijeke Zarafšan - poznat kao Sogdia - krajeve do bazena rijeke Sir Darja (Sajhun), sjeverozapadno do Horezma, istočno do Fergane i preko planine Tien Šan u istočni ili kineski Turkestan (Sinkjang). Danas ovi krajevi pripadaju centralnoazijskim republikama: Uzbekistanu, Kazahstanu, Tadžikistanu i Kirgizistanu te Kini.⁹

U predislamsko doba Transoksanija je bila pod pretežnim kulturnim utjecajem Perzije. Muslimanska vojska pod komandom Kutejbea b. Muslima el-Bahilija, Hadždžadžovog guvernera istočne provincije Hilafeta, zauzela je Transoksaniju godine 94/712-13. U većim gradovima Transoksanije uspostavljeni su arapski garnizoni. Širenje islama počelo je među lokalnim stanovništvom među kojima je bilo zoroastrovaca, manihejaca, mazdekiti te kršćana i budista. U rano abasijsko doba, Transoksanija je potpuno integrisana u Hilafet kao jedinstvena provincija. Transoksanski gradovi kao: Samarkand (glavni grad), Buhara, Belh, Tirmiz, Amul, Farab, Kiš, Nesef, Fergana, Uzgend, Hodžend, Šaš i sl. postaju centri islamske kulture i *nisbe* u imenima poznatih islamskih učenjaka.

Značaj Transoksanije kao centra islamske kulture pokazuje činjenica da je većina autora najautoritativnijih zbirki hadisa iz ovog regiona ili njegove blizine.¹⁰ Imam El-Buhari (u. 256/870.) je iz jednog od najpoznatijih centara Transoksanije,

Imam Muslim (u. 261/874.) je iz Nisabura u Horasanu, koji graniči sa Transoksanijom, Davud es-Sidžistani (u. 275/888.) je također iz Horasana, Imam El-Tirmizi (u. 279/892.) je iz Transoksanije, Imam En-Nesai (u. 303/915.) je iz Horasana, Imam Ibn Madže (u. 273/886.) je iz Kazvina u centralnom dijelu Irana. Osim toga utemeljitelj maturidijske škole u akaidu - Imam Abu Mensur el-Maturidi (u. 333/944.) je iz okolice Samarkanda, kao i brojni hanefijski pravници spomenuti su u Kafijinoj *silsili*¹¹

Transoksanija je zadobila reputaciju centra islamske učenosti tokom 3/9. i 4/10. vijeka. U to doba u Abasijskom hilafetu počinje proces slabljenja centralne vlasti i izrastanje lokalnih elita. Istočni dijelovi Hilafeta, udaljeni od teorijsko-ideoloških sporenja u prijestonici, postaju centri žive intelektualne i misijske aktivnosti. Posebno povoljni uvjeti za razvoj islamskih nauka bili su ostvareni u Transoksaniji u vrijeme dinastije Samanija (261/874. - 390/999.).¹²

Transoksanska ulema i sufije, živeći na granici Hilafeta imali su veoma razvijen osjećaj za misiju (*da'va*). Zahvaljujući ovim misionarima turska plamena koja su živjela s onu stranu muslimanske granice primila su islam. Već u 5/11. vijeku ranija jednakost između termina *erdu-š-širk* ("Zemlja mnogoboštva") i *erdu-t-turk* ("Zemlja Turaka") nije više bila tačna. Turska plemena primila su islam i hanefijski mezheb zahvaljujući alimima i sufijama kao što je bio Ebu Imran es-Semarkandi, za koga se kaže da je preveo u islam 50 000 Turaka. Muslimanski misionari preduzimali su svoje aktivnosti iz hiljade centara (*ribat*) na transoksanijskim granicama uspostavljenim prema paganskim plemenima Kurluka, Oguza i Kimaka.¹³

Nakon primanja islama turska plamena brzo postaju važan politički faktor. Turska dinastija Seldžuka (430/1038. - 552/1157.) uspostavlja vlast nad Transoksanijom, Horasanom i najvećim djelom Irana i Iraka te postaje protektor abasijskih halifa u Bagdadu. Respektujući svoje prve učitelje u vjeri islamu, Seldžuci daju punu podršku Ehl-i sunnetu i hanefijskom mezhebu, a transoksansku ulemu postavljaju na položaje muftija i kadija na svojim teritorijama. Tokom 5/11., 6/12. i 7/13. vijeka najpoznatiji pisci hanefijskog mezheba bili su iz Transoksanije.¹⁴ Ove historijske okolnosti objašnjavaju prisustvo velikog broja uleme s onu

stranu rijeke Amu Darje u silsili Hasana Kafije Pruščaka.

Tri učenjaka spomenuta u silsili pod br. 20, 21, 22 vezana su geografski za Halep i Kairo. Dvojica od njih - Es-Signaki i Kavamuđdin el-Kaki - porijeklom su iz Transoksanije ali su migrirali u Šam i Egipat. Oni su bili dio talasa migracije muslimanskih učenjaka sa istoka prema zapadnim dijelovima Hilafeta prouzrokovanog najezdom Mongola. Mongoli pod vodstvom Džingis-hana osvajaju Peking 1215., ujedinjavaju mongolska plemena i kreću u osvajanje prema zapadu. Na njihovom putu stajala je Transoksanija, tada pod upravom Havarezm-šahova. Pred mongolskim hordama pali su 615/1219 i 616/1220 gradovi Transoksanije: Balasagun, Buhara, Farab, Samarkand i drugi. Dio muslimanske uleme napušta Transoksaniju i kreće prema centralnim dijelovima Hilafeta i dalje prema sjeverozapadu gdje vlast drže Ejubije i kasnije dinastija Memluka. Seoba uleme prema zapadu Hilafeta zaustavlja se tek u 8/14. vijeku. Zbog toga su dvojica alima iz Kafijine silsile vezana za memlučke teritorije.

Učenjaci spomenuti od broja 23 (Šemsudin el-Fenari) pa do Kafijinog učitelja Kara Jilana Jahjaefendije (br. 28), pripadaju geografskom području *bilad-i rum* (bizantijske zemlje)¹⁵ Ovaj termin bio je muslimanski prijevod naziva za Istočno rimsko carstvo, čiji su stanovnici nazivali svoju državu *Rhomania* ili *Rhomaion*. U vrijeme kada se turske dinastije pojavljuju kao odlučni faktor u muslimanskoj historiji termin *bilad-i rum* označavao je teritorije u Maloj Aziji zapadno od linije Taurus - Gornji Eufkrat.

U 5/11. vijeku prvi muslimanski susjedi Bizantije postaju Turci. Država Velikih Seldžuka pod vlašću sultana Muhammeda Alp Arslana b. Davuda (455/1063. - 465/1072.) vrši prodor na područje Male Azije i nakon pobjede kod Malazgirta 1071. uspostavlja kontrolu nad centralnim djelom Anadolije. Ovi Seldžuci Anadolije kasnije formiraju državu poznatu kao Sultanat Ruma.¹⁶ U pograničnim oblastima (*beglik*) seldžučke države u Anadoliji formira se 1289. godine emirat Osmana Gazije, koji će preuzeti kasnije vodeću ulogu ne samo u ovom regionu nego i u cijelom muslimanskom sunijskom svijetu. Osmanlijska država počinje slijediti strategiju teritorijalnog širenja na račun nemuslimanskih

teritorija izbjegavajući na taj način međumuslimanske sukobe karakteristične za brojne ranije muslimanske lokalne i regionalne dinastije. Osmanlije postepeno zauzimaju Malu Aziju i prelaze na evropsko kopno.

Osmanlije su slijedeći primjer Seldžuka, nastavile uvažavanje hanefijske uleme, posebno one porijeklom iz Transoksanije. Veliki broj ovih učenjaka došao je na osmanlijsku teritoriju i preuzeo sudske, jurisprudencijalne i obrazovne funkcije. Među njima je bio i Šemsudin el-Fenari, porijeklom iz jednog sela u Iranu, koji je napustio memlučki Egipat i došao u Anadoliju da postane prvi *muft-i enam*, odnosno kasniji *šejhu-l-islam* Osmanlijske države.

Pošto je pravac širenja Osmanlijske države bio prema Zapadu to se i hanefijski mezheb širio tim pravcem. U Kafijinoj silsili zato nalazimo učenjake vezane za lokacije: Bursa, Iznik, Edirne, Istanbul. Od ovih gradova tri su bile prijestonice Osmanlijske države. Svakako najvažniji među njima bio je Istanbul, koji će od *Fetha* 29. maja 1453. do 3. marta 1924. biti *Daru-l-hilafe* (sjedište Hilafeta) i centar islamske učenosti.

Osmanlijska grupa Kafijinih učitelja smatra se elitom uleme Osmanlijske države.¹⁷ Tu su prvi *muft-i enam*, odnosno *šejhu-l-islam* (Šemsuddin el-Fenari), prvi kadija Istanbula (Hidr-bej), obnovitelj islamskih nauka u 9/15. vijeku (Kemal-paša-zade) i njegov pomoćnik a Kafijin učitelj Kara Jilanefendi. Oni su baštinili islamsko naslijeđe koje su razvile ranije generacije a zatim ga dalje razvijali i primjenjivali u novim prostorima i vremenima. Među naslijeđem koje su baštinili, fikh razvijen u Transoksaniji ima važno mjesto. Svaki od ovih učenjaka napisao je makar jedan komentar na djelo nekog transoksanijskog alima. (Hasan Kafi je, naprimjer, komentarisao djelo *Menaru-l-envar*, koje je napisao Ebu Berekat b. Ahmed en-Nesefi i djelo *Kitabu-d-da'va* autora Sadru-š-Šeri'a.) Daljnji razvoj i primjenu islamske misli ovi učenjaci izvršili su u brojnim djelima i zbirkama fetvi, koja većinom još čekaju kritička izdanja i ocjenu. Kada se to izvrši jednoga dana, vjerovatno će se promijeniti predstava o vremenu nakon pada Bagdada 656/1258. u ruke Mongola kao vremenu isključivo "slijepog slijedenja" pravnih škola.

Sa osmanlijskim osvajanjima i širenju islama na Balkanu geografska referenca termina *Rumeli*

pomjerila se dalje prema zapadu da bi se ustalila na Balkanskom poluotoku. Za muslimane Balkana Istanbul, sa svojim poznatim medresama, postaje novo kulturno odredište. U drugoj polovini 10/16. vijeka Istanbul je već afirmisani centar islamskog znanja a "učenjaci Ruma nadmašili su druge u svim znanostima i disciplinama".¹⁸

Mladi muslimani počinju odlaziti na studije u novi naučni centar islama. Jedan od tih mladića - pripadnik treće generacije muslimana u Bosni - Hasan Kafi iz Prusca postat će karika u lancu prenošenja islamskog znanja (biografija broj 29). Njegovi učenici Alauddin Ali b. Mustafa b. Husamuddin Šejh-zade (Šehović), Muhammed b. Ahmed b. Sejfuddin Aga-zade (Agić) i mulla Muhammed b. Hasan (biografija broj 30) predstavljaju otvoreni kraj ove silsile i početak nekih novih silsila zapisanih u idžazetnamama i na koricama rukopisa koji su izbjegli uništenje u ratovima što će potresati Centralnu Evropu i Balkan u narednim stoljećima.

ZAKLJUČAK

Historijsko-geografska analiza silsile Hasana Kafije Pručaka indicira sljedeći pravac prenosa islamskog znanja u interpretaciji hanefijske pravne škole iz Arabije (1/6. vijek) do Bosne (10/16. vijek): Hidžaz - Irak - Transoksanija - Kairo - Halep - Anadolija - Istanbul - Bosna.

Ovaj zaključak mogao bi se dalje testirati izučavanjem biografija bosanske uleme ranog osmanlijskog perioda i njihovih idžazetnama. U svakom slučaju razlike se mogu pojaviti u pogledu transmisije znanja iz Anadolije, odnosno Rumelije, prema Bosni ali ne i u pogledu prenosa hanefijskog mezheba iz njegove kolijevke do Osmanlijskih Turaka.

BILJEŠKE:

- ¹ Seyed Hossein Nasr, "A Typological Study of Islamic Culture", u njegovoj knjizi *Islamic Life and Thoughts* (London: George Allen and Unwin, 1981.), 49.
- ² *Nizamu-l-ulum' ila Hatemi-l-enbija* (Niz učenjaka do posljednjeg Božijeg Poslanika), arapski napisao Hasan Kafief. Pručak, preveo: Mehmed Handžić (Sarajevo: islamska dionička štamparija, 1935.).

- ³ "Niz učenjaka do posljednjeg poslanika" u: *Hasan Kafi Prušćak, Izabrani spisi*, uvod, prijevod i bilješke Amir Ljubović i Fehim Nametak (Sarajevo, Veselin Masleša, 1983.), 125-154.
- ⁴ Jan Just Witkam, "Hasan Kafi al-Aqhisari and his *Nizam al-Ulama ila Katam al-Anbiya*", *Manuscripts of the Middle East* 4 (1989.), 85-114.
- ⁵ *Nizamul-ulama' ila Hatemi-lenbija*, 54.
- ⁶ Vidi: Aiša 'Abdurrahman, *Mukkaddime fi-l-menhedž* (el-Kahire: Ma'hedu-l-buhusi ve-d-dirasati-l-arrebijje, 1971.), 116 i *passim*.
- ⁷ Uporedi: Umer Sulejman el-Eškar, *Tarihu-l-fikhi-l-islamijji* (Bejrut: Mektebetu-l-felah, 1402/1982.), 86-87.
- ⁸ Vidi: *The Encyclopaedia of islam*, new edition (Leiden: E. J. Brill, 1986.), 5:852-859 s.v. "Ma wara'al-nahr".
- ⁹ Vidi: *The Encyclopaedia of islam*, 852.
- ¹⁰ Vidi: Muhammed Zubayr Siddiqi, *Hadith Literature: Its Origin, Development and Special Features* (London: The Islamic Text Society, 1993.), 53-69.

- ¹¹ Na značaj Transoksanije kao centra islamskog znanja u 9-10. vijeku skrenuo je pažnju Mustafa Cerić u svojoj disertaciji *Roots of Synthetic Theology in Islam: A Study of The Theology of Abu Mansur al-Maturidi (d. 333/944)* (Kuala Lumpur, ISTAC, 1995.), 23-31.
- ¹² Mustafa Cerić, *Roots of Synthetic Theology in Islam*, 28-29.
- ¹³ W. Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, 226 i *passim*.
- ¹⁴ Wilfred Madelung, *op.cit.* 140-141.
- ¹⁵ Vidi: *The Encyclopaedia of islam*, 8:601-612, s.v. "Rum", "Rumeli".
- ¹⁶ Mehmed Maksudoglu, *Osmanli History 1289-1922 Based on Osmanli Sources* (Kuala Lumpur, International Islamic University Malaysia, 1999.) 6-7.
- ¹⁷ Vidi: Hayreddin Karaman, *islam Hukuk Tarihi* (Kadikoy: Nesil Yayinlari, 1989.), 290-302.
- ¹⁸ "Niz učenjaka do posljednjeg Poslanika", u: *Hasan Kafija Prušćak, izabrani spisi*, 152.

Summary

HOW DID THE HANAFI MAZHAB COME TO BOSNIA: AN INTERPRETATION OF THE SILSILA OF HASAN KAFI AL-AQHISARI

Fikret Karčić

It is general knowledge that the spread of Islam in the Ottoman times was accompanied by the spread of the Hanafi school of thought in this region. However, the exact routes of the spread of the Hanafi school to the central part of the Balkans have not been studied in details.

This work attempts to establish those routes by studying the *silsila* of Hasan Kafi al-Aqhisari (1544-1616), as presented in his book *Nizam al-ulama ila Khatam al-anbiya*.

Textual and historical analysis of the *silsila* indicate the following route of the transmittance of Islamic knowledge, as interpreted by Hanafi scholars, from Arabia (1/6 century) to Bosnia (10/16 century): Hijaz - Iraq - Transoxania - Cairo - Halab - Anatolia - Istanbul - Bosnia.

This conclusion could be further corroborated by the study of biographies of Bosnian *ulama* of the early Ottoman times and their certificates of competence (*ijazat-nama*).

موجز

كيف وصل المذهب الحنفي إلى البوسنة : تأويل سلسلة (السند العلمي) للعالم حسن كافي بروشتشاك

فكرت كارتشيتش

من المعروف عموماً بأن انتشار الإسلام في البلقان في عهد الخلافة العثمانية كان مصحوباً بانتشار المذهب الحنفي في تلك المنطقة، لكنه لا يمكن القطع بشأن الطرق التي وصل هذا المذهب من خلالها إلى الأجزاء المركزية من شبه جزيرة البلقان.

هذه الدراسة تحاول كشف الطرق الجغرافية لوصول المذهب الحنفي إلى البوسنة وذلك بتحليل سلسلة العالم حسن كافي بروشتشاك المذكورة في كتابه «نظام العلماء إلى خاتم الأنبياء».

إن التحليل النصي والتاريخي لسلسلة العالم حسن كافي بروشتشاك يكشف طريق وصول الإسلام والمذهب الحنفي من شبه جزيرة العرب (القرن الأول الهجري) إلى البوسنة (القرن العاشر الهجري): الحجاز - العراق - ما وراء النهر - القاهرة - حلب - الأناضول - استنبول - البوسنة.

من الممكن مواصلة الاختبار لهذه النتيجة من خلال دراسة حياة العلماء البوسنيين وإجازاتهم في العهد المبكر من الخلافة العثمانية.

m